

Dr. Mustafa Cerić važi za jednog od najuticajnijih muslimanskih ličnosti današnjice. Završio je Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, a diplomirao na Univerzitetu Al-Azhar u Kairu, Egipat. Doktorirao je na Čikaškom univerzitetu pred uglednim muslimanskim učenjakom Fazlur Rahmanom. Predavao je na Međunarodnom institutu islamske misli i civilizacije u Kuala Lumpuru u Maleziji pod vodstvom prof. Naquib Al-Attasa, te kao gostujući profesor na Svjetskom univerzitetu za islamske nauke i obrazovanje, Amman, Jordan. Vodio je Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini kao reis-ul-ulema i vrhovni muftija (1993 – 2012) u ratu i miru; njegovo vodstvo je imalo veliki utjecaj na domaća i međunarodna pitanja koja se tiču istine, pravde, mira i pomirenja. Dr. Cerić je zagovornik međukulturalnog angažmana, kao i mirovni aktivist; dobitnik je *UNESCO-ove nagrade za mir*, nagrade *Theodor-Heuss-Stiftung*, *Sternbergove nagrade*, nagrade *zaklade Eugen Biser*, nagrade za životno djelo *asocijacije UK Muslim Social Scientist*, nagrade *Fondacije Ducci...* Napisao je *Deklaraciju evropskih muslimana*; predvodio muslimansku delegaciju inicijative *Zajednička riječ u Vatikanu*; član je *Odbora savjesti* koji se bori protiv poricanja holokausta; član je Upravnog odbora *Muslimanskog mirovnog foruma*, Abu Dabi; specijalni savjetnik šejha Abdallaha bin Bejje; počasni predsjednik *Svjetske konferencije 'Religija za mir'*; uvršten je među 50 najuticajnijih muslimana u svijetu... Redovni je član Kraljevske akademije Al al-Bajt (Jordan), a jedan je od osnivača i redovni član BANU-a (Bosna). E-Mail: cericmustafa@gmail.com

Dr. Mustafa Cerić is considered one of the most influential Muslim figures of today. He completed the Gazi Husrevbeg Madrasa in Sarajevo and earned a scholarship to Al-Azhar University in Cairo, Egypt. He received his doctorate from the University of Chicago by the mentorship of the eminent Muslim scholar Fazlur Rahman. He lectured at the International Institute of Islamic Thought and Civilization in Kuala Lumpur, Malaysia, under the leadership of Prof. Naquib Al-Attas; was a Visiting Professor at the World University of Islamic Sciences and Education, Amman, Jordan. He led the Islamic Community as the Grand Mufti (Raisu-l-ulama) of Bosnia (1993-2012) in war and peace; his leadership had a major impact on domestic and international issues concerning truth, justice, peace and reconciliation. Dr. Cerić is an advocate of intercultural engagement as well as a peace activist; he won the *UNESCO Peace Prize*, the *Theodor-Heuss-Stiftung Prize*, the *Sternberg Prize*, the *Eugen Biser Foundation Prize*, the *UK Muslim Social Scientist Association Life Achievement Prize*, *Ducci Foundation Prize*... He wrote *Declaration of European Muslims*; led the Muslim delegation of the *Common Word initiative* to the Vatican; he is a member of the *Committee of Conscience* against Holocaust denial; he is a member of the Board of *Trustees of Muslim Peace Forum*, Abu Dhabi; he is a special adviser to Sheikh Abdullah bin Bayyah; he is Honorary President of *World Conference Religions for Peace*; he is listed among the 50 most influential Muslims in the world ... He is a full member of the Royal Academy Al al-Bayt (Jordan), and is one of the founders and full member of BANU (Bosnia). E-Mail: cericmustafa@gmail.com

datum prijema / date of receipt: 26.09.2022.
datum recenzije / review date: 27.10.2022.
datum prihvatanja / date of acceptance: 20.11.2022.

DOI: <https://doi.org/10.52510/sia.v3i2.50>
UDK: UDK:28:[316.624:329](497)
Izvorni naučni rad — Original scientific paper

Mustafa CERić

O FENOMENU POPULIZAMA I EKSTREMIZMA NA BALKANU

ON THE PHENOMENON OF POPULISM AND EXTREMISM IN THE BALKANS

Sažetak

Ovaj rad zasnovan je na mom osobnom iskustvu rata i mira u Bosni. Osnovna ideja je da je lakše započeti rat nego ga zaustaviti. Dakle, poslijeratni oporavak ili izgradnja mira nije jednostavan proces. Ali, zahvaljujući ljudima otvorenog uma koji su sve vrijeme bili protiv mitskog populizma koji je izazvao krvavi rat protiv Bosne i njenog autohtonog naroda, mir, iako nepravedan, ipak je postignut. Fokus je ovdje na ideji pluralizma u Bosni kao suprotnosti “populizmu” i “ekstremizmu”. Jer, pozitivan narativ poput pluralizma je dobar način da se suočimo sa današnjom prijetnjom “populizma” i “ekstremizma”. Pozitivan ili optimističan narativ je kreativan, dok je negativan i pesimističan narativ depresivan i obeshrabrujući.

Ključne riječi: *Balkan, populizam, ekstremizam, pluralizam, balkanizacija, Bosna, Europa, orijentalizam, millet, epohalni rat, politička laž, ljudska prava.*

O FENOMENU POPULIZAMA I EKSTREMIZMA NA BALKANU

I

da li su fenomeni populizma i ekstremizma neki novi koncepti? Ne, nisu novi, ali su danas upadljiviji i opasniji nego prije zbog fenomena Novih medija, odnosno društvenih medija. Ali problem nije u medijima kao takvima. Mediji – društveni ili drugi – koriste se kao sredstvo za isticanje cilja. Dakle, problem je u ljudskom umu koji definira politički cilj, ili na neki drugi način, koji je vjerovatno dostižan putem populizma koji vodi u ekstremizam. Zaista, danas smo suočeni s promjenom ljudskog razmišljanja ne samo u političkoj misli već i u moralnoj percepciji. Očigledno je da današnjoj politici sve više nedostaje principijelnosti.*¹

Do sada znamo da je Prvi svjetski rat okončao feudalizam zajedno s univerzalnom (imperijalnom) državom,*² dok je Drugi epohalni rat u relativnom smislu porazio fašizam zajedno s rasizmom. Nakon tog novog razvoja, svijet su činile nacionalne države koje su pristale regulirati svoje odnose međunarodnim pravom i poretkom pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija. U principu, kao članice Ujedinjenih nacija, sve nacionalne države su prihvatile Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima.*³ Dana 10. decembra 1948. godine Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima kao “zajednički standard postignuća za sve narode i sve nacije”.*⁴

Međutim, borba se nastavila između liberalne demokracije Zapada i autoritarnog socijalizma Sovjetskog Saveza. Ova borba se smirila tek nakon raspada Sovjetskog Saveza 1990. god. i očiglednog trijumfa zapadne liberalne demokracije. Smatralo se da je svijet krenuo ka eri stabilnijeg globalnog mira i sigurnosti. Ali to nije bilo tako. Vakum nakon Hladnog rata napravio je više izazova nego što je iko mogao zamisliti.*⁵ Stvorio se otvoreni prostor za etnički i nacionalni

¹ Uporedite sedam smrtnih grijeha: 1. bogatstvo bez rada; 2. zadovoljstvo bez savjesti; 3. znanje bez karaktera; 4. trgovina (poslovanje) bez morala (etike); 5. nauka bez humanosti; 6. religija bez žrtve; 7. politika bez principa.

Vidjeti: Stephen R. Covey, *Principle Centered Leadership*, Free Press, New York, 1991., str. 87-93.

² Univerzalne države u to vrijeme bile su Osmansko i Habsburško Carstvo. Obje su imale religijsku matricu za svoju političku vladavinu i sistem feudalizma za svoj ekonomski sistem. Svijet je u osnovi bio podijeljen između islama i kršćanstva.

³ 2018. god. obilježena je 50. godišnjica Deklaracije.

⁴ Deklaracija je međunarodni dokument koji je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija i koji sadrži prava i slobode svih ljudskih bića. Generalna skupština ju je prihvatila kao Rezoluciju 217 na svojoj trećoj sjednici 10. 10. 1948. u Palais de Chaillot u Parizu, Francuska. Od tadašnjih 58 članica Ujedinjenih nacija, 48 je glasalo za, nijedna protiv, osam je bilo uzdržano, a dvije nisu glasale. Vidjeti: *Opća deklaracija o ljudskim pravima* (1948).

Dostupno na adresi: <https://www.un.org/en/universal-declarationhuman-rights/>. Pristup 29. 10. 2022.

⁵ Raspad Sovjetskog Saveza u decembru 1991. eliminirao je imperativ Hladnog rata koji su održavali krhki američki klasni kompromis i suzili ideološki prostor za političko neslaganje. Trijumf neoliberalnog poretka nije osigurala

populizam i ekstremizam u postkomunističkim zemljama što je odvelo postjugoslovenske republike na Balkanu, posebno Bosnu, u krvavi rat koji je završio srpskim genocidom u Srebrenici nad Bošnjacima – muslimanima u Bosni.*⁶

ILUSTRACIJA ~ Eleanor Roosevelt u rukama drži Opću deklaracija UN-a o pravima čovjeka iz 1948. godine.

ILLUSTRATION ~ Eleanor Roosevelt is holding the UN Universal Declaration of Human Rights from 1948.

Republikanska stranka koja je njegovala njegov uspon, već prešutno pristajanje demokratskog predsjednika Billa Clintona na politički režim koji su oni uspostavili. Clinton je postao Eisenhower demokrata pod utjecajem političkog stratega Dicka Morrisa i viših članova kabineta.

⁶ Vidjeti: *Srebrenica massacre: Bosnian history [1995]*, Editors of Encyclopedia Britannica, dostupno na adresi: <https://www.britannica.com/event/Srebrenica-massacre/Aftermath>. Pristup 10.09.2022.; Vidjeti i: *Srebrenica Timeline of a Genocide*, na: *International Residual Mechanism for Criminal Tribunals*, dostupno na adresi: <https://www.irmct.org/specials/srebrenica/timeline/en/>. Pristup 10.09.2022.

ILUSTRACIJA ~ Sve imperijalne sile koje su vladale Bosnom i Balkanom bile su samo imperijalne dok su i Bosnu i Balkan imale pod svojom političkom i ekonomskom kontrolom. To se dogodilo rimskoj, osmanskoj, austrougarskoj... Kada je jednom carska sila izgubila vlast nad Bosnom i Balkanom, izgubila je i carsku titulu, te i svoj prestiž na globalnoj sceni.

ILLUSTRATION ~ All the imperial powers that ruled Bosnia and the Balkans were only imperial while they had both Bosnia and the Balkans under their political and economic control. This happened to Roman, Ottoman, Austro-Hungarian... Once the imperial power lost its power over Bosnia and the Balkans, it also lost its imperial title and its prestige on the global stage.

evo kako iz ptičije perspektive vidim Balkan. Pomaže mi u tome Marija Todorova, bugarska historičarka. Naime, njezino dragocjeno djelo o Balkanu^{*7} je svojevrsna *Apologija* Balkana pred evropskom porotom, koja je slična Platonovoj *Apologiji* Sokrata pred atinskom porotom. Ishod je također sličn. Sokrat je optužen za “moralnu“, a Balkan za “mirovnu korupciju“. Osuđen krivim, Sokrat je sâm sebi presudio, a krivi Balkan je osuđen da na margini europske povijesti čeka presudu za svoj ulazak ili ne-ulazak u Europsku Uniju, koja Balkan ne želi zbog svoje europske i (naše) balkanske korupcije.

Kao što je Marija Todorova ispravno primijetila, Balkan je obilježila *imagologija*^{*8} kao kulturni, društveni i politički konstrukt. Kao slika, ova *imagologija* ima veoma snažan utjecaj. Kada dostigne nivo nesvjesnog, postaje moćno oruđe u svrhu definiranja nepoznatog drugog. Ono što je nepoznato uvijek je opasno. Ali, potreba da se to definira jeste da se njime kontrolira i da se njime dominira. Iako se u velikoj mjeri oslanja na Orijentalizam Edwarda Saida, koji se bavi zapadnim strukturiranjem orijenta kao Drugog,^{*9} Maria Todorova odbacuje ideju balkanizma kao “puke podvrste orijentalizma.”^{*10}

No, Todorova ne propušta da nas podsjeti na mističnost Balkana, koja je drugačija od orijentalne, ali ipak mistična sama po sebi. Ona je u svoju priču unijela živi opis balkanskog duha od strane Amerikanca Arthura Smitha, koji je posjetio ovaj region 1907. godine i napisao ovo:

Za one koji ga nisu posjetili, Balkan je mjesto sjena obavijenih u misteriji; onima koji ga poznaju postaje još tajanstveniji... Postajete, na neki način, dio čarolije, misterije i glamura cjeline. Stekli ste naviku da čučnete uz jutarnju kafu u kafiću, kada sretnete nekog svog poznanika, barem polovina onoga što kažete je prošaptana, glasno. Intrige, zavjere, misterija, velika hrabrost i smjela djela – stvari koje su duša prave romanse su danas duša Balkana.^{*11}

Možda se Balkan u međuvremenu nije mnogo promijenio osim što više nije “nezamisliva

⁷ Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 1997.

⁸ *Ibid.*, str. 7.

⁹ Edward W. Said, *Orientalism*, New York, Pantheon, 1978.

¹⁰ Maria Todorova, *Imagining the Balkans...*, str. 8

¹¹ *Ibid.*, str. 14.

konkretnost”, da se izrazim u Todorovinom stilu, i nije više ni mističan kao što je bio. Konkretni su i stvarni kao i svi drugi, ali ipak pomalo čudni i strani evropskom načinu razmišljanja kao i oduvijek. Kada Balkan insistira da bude identificiran kao evropski u političkom i ekonomskom smislu, Evropa oklijeva da ga prihvati, ali kada okrene leđa Evropi, Evropa plače da ga vrati. Dakle, rastrgan između “drugog” i “okupljanja” u svom odnosu prema Evropskoj uniji, Balkan je samo *imagologija* ili *dijagnoza*, a ne dio evropske geografije. Međutim, uprkos činjenici da je historija Balkana neodvojiva od ukupne historije Evrope, historijsko iskustvo Balkana u smislu njihove etničke, nacionalne, jezičke, vjerske i kulturne raznolikosti je veoma prepoznatljivo.*¹²

Dakle, opis Balkana kao “drugog” od Evrope je ispravan, ali ne u smislu evropske pežorativne predrasude, već više u smislu njihove istrajnosti u održavanju etničke, kulturne i vjerske raznolikosti kroz stoljeća. Uprkos svemu, Balkan je još uvijek jedno od najgušćih područja etničke, jezičke, vjerske i kulturne raznolikosti. Nemam namjeru da se zalažem za *millet* sistem koji je prakticiralo Osmansko Carstvo, koje je priznalo pravo “ličnog prava” konfesionalnih zajednica kao što su muslimanska *Shari'a* (šereijatsko pravo), kršćansko *kanonsko pravo* i jevrejski *Halakhah* zakon, kao nezavisni pravni organi u okviru ukupnog pravnog sistema osmanske carevine.

Međutim, želim da ukažem na činjenicu da je ovaj *millet* sistem bio sredstvo za očuvanje specifičnih vjerskih, ali i kulturnih identiteta takvih zajednica.*¹³ To je, možda, i glavni razlog što Balkan, za razliku od Evrope, nije imao inkviziciju kao što je, naprimjer, bila španjolska.

Također, kao sopstvenu apologiju Balkana pred evropskim žirijem, želio bih da kažem da ukoliko termin “balkanizacija”, koji je skovan početkom 19. stoljeća, ima negativno značenje zbog brojnih novih država koje su nastale kao posljedica raspada Austro-Ugarskog i Osmanskog Carstva na Balkanu, po istom principu, izraz “nacionalizacija Evrope” mogao bi imati istu negativnu konotaciju zbog brojnih novih država koje su nastale u Evropi raspadom univerzalne države predstavljene u ideji kršćanstva, koja se pretvorila u mnoge sekularne “nacionalne države”, ali i dalje s prepoznatljivom kršćanskom kulturnom prirodom. Želio bih da se pridružim Mariji Todorovoj u njenoj apologiji Balkana protiv optužbi za balkansku “drevnu mržnju” kao isključivo lošu osobinu Balkana kao takvog, dok ona citira američkog novinara Rogera Cohena, koji objašnjava da “pojam o ubijanju ljudi... zbog nečega što se

¹² Opsežna studija Diane Miškove koncentrira se na načine na koje su različite generacije naučnika definirale Balkan, kako bi se ispitala politička upotreba akademskih projekata. Fokusirajući se na unutarregionalne geopolitičke uloge i prekogranične interakcije, Miškova mijenja uobičajenu percepciju Balkana kao postkolonijalnog prostora. Sa svježim pristupom kompliciranom pojmu balkanizma i više nego respektabilnim korpusom kritičke literature, ovo istraživanje gradi osnovu za dalji razvoj studija područja uopće.

Pogledajte historijski udžbenik: Diana Mishkova, *Beyond Balkanism: The Scholarly Politics of Region Making*, Routledge, New York, 2018.

¹³ Prema Katherine Verdery, suprotno Orijentu koji služi kao polarna suprotnost Evropi, Balkan je Evropa “Drugi iznutra” u intersticijskoj poziciji da nije ni ovdje ni tamo.

Uporediti: Katherine Verdery: *Review: [Bez naslova] Reviewed Work: Imagining the Balkans by Maria Todorova*. Slavic Review, 58 (2), Cambridge University Press, 1999., str. 472-473.

možda dogodilo 1495. nezamislivo je u zapadnom svijetu. Ne na Balkanu.” U odgovoru na ovu optužbu, Todorova je istakla da je “On (Rodžer Cohen) sasvim u pravu. Na Balkanu su ubijali zbog nečega što se dogodilo prije više od 500 godina; u Evropi, sa dužim rasponom civilizovanog pamćenja, ubijali su nad nečim što se dogodilo prije 2000 godina. U iskušenju je da se zapitamo da li je holokaust rezultat 'dužne' ili 'neopravdane' prevlasti barbarstva”.*¹⁴

ILUSTRACIJA ~ Na Balkanu su ubijali zbog nečega što se dogodilo prije više od 500 godina, tvrdi Todorova. (*Sahrana ubijenih u Srebrenici*)
 ILLUSTRATION ~ In the Balkans, they killed because of something that happened more than 500 years ago, claims Todorova. (*Burial of those killed in Srebrenica*)

¹⁴ Todorova, *Imagining...*, str. 6.

Ne želim da steknete utisak da je Balkan bolji od Evropljana, ali nije ni gori od njih. U kompresiji lošeg ponašanja u historiji Balkana i Evropljani su skoro jednaki, ali u poređenju velikog historijskog napretka nakon bolnog historijskog iskustva, Evropljani su daleko bolji od Balkana jer su shvatili, za razliku od Balkana, da, uostalom, *Historia est magistra vitae*. Ako ništa drugo, Balkan je, kao i Evropa, pun historije – loše i dobre. Od stanja ljudskog uma zavisi šta je od ovo dvoje čovjekov izbor – loš ili dobar historijski primjer za novu akciju u novoj historiji.

Postoji još jedna karakteristika koja Balkan čini zanimljivim. Naime, Balkan je prostor gdje se prije stvaraju dobri kraljevi nego što su sami za sebe dobri kraljevi. Zaista, sve imperijalne sile koje su vladale Balkanom bile su samo imperijalne dok su Balkan imale pod svojom političkom i ekonomskom kontrolom. To se dogodilo rimskoj, osmanskoj, austrougarskoj, kao i nedavno imperijalnoj moći Komunističke internacionale (Komin-terne) predstavljene u vlasti Sovjetskog Saveza, koja je dominirala Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom i donekle bivšom Jugoslavijom. Kada jednom carska sila izgubi vlast nad Balkanom, izgubi i carsku titulu, te izgubi svoj prestiž na globalnoj sceni. Zbog toga je rivalstvo oko Balkana, koji neki vole da nazivaju i Istočnom Evropom, između velikih svjetskih sila uvijek bilo veliko sporno pitanje; zato se u Sarajevu 1914. godine dogodio atentat na nadvojvodu Franca Ferdinanda od Austrije koji je rasplamsao Prvi epohalni rat u historiji a ne drugdje.*¹⁵

Međutim, vjerujem da ovdje ne govorimo o sukobu civilizacija, već o sukobu ljudskih umova. Ako bilo gdje, to je na Balkanu da imamo više od jedne svjetske civilizacije. Ove različite svjetske civilizacije koegzistiraju na Balkanu stoljećima. Naime, pravoslavna istočnoevropska, zapadnoevropska i islamska civilizacija, “od kojih je pravoslavni Evropljanin primarni”,*¹⁶ još uvijek su žive civilizacije na Balkanu. Prije pojave islamske civilizacije na Balkanu u 12. stoljeću, rimski car Dioklecijan (284–305) podijelio je Rimsko Carstvo na dvije administrativne polovine. Nevidljiva linija te divizije prolazila je teritorijom Bosne.*¹⁷

Dakle, obilježena ovom nevidljivom linijom između dva administrativna područja Rimskog Carstva, Bosni je suđeno da ostane svojevrsna tampon zona između dvije suprotstavljene kršćanske dogme:

¹⁵ O rivalstvu na Balkanu vidjeti: Arnold Wolfers, *The Balkans and the Great Powers*. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, tom 177, Radio: The Fifth Estate, str. 232-236. Sage Publications, Inc., Jan., 1935. Dostupno na adresi: <https://www.jstor.org/stable/1019987>. Pristup 10.09.2022.

¹⁶ Todorova, *Imagining...*, str. 12-13.

¹⁷ Tetrarhiju (pravilo četverice) stvorio je Dioklecijan 293. godine. U trećem stoljeću Rimsko Carstvo je postalo preveliko i nemoguće je bilo njime upravljati. Da bi riješio ovaj problem, Dioklecijan je podijelio Rimsko Carstvo na četiri različite teritorije, od kojih je svakim upravljao drugi vladar. Ovo je okončalo krizu trećeg stoljeća i stabiliziralo Rimsko Carstvo. Tetrarhija nije dugo trajala i u roku od dvadeset godina je razbijena, u korist trajne podjele između Istočnog Rimskog Carstva (predvođenog Konstantinom) i Zapadnog Rimskog Carstva (predvođenog Licinijem).

Vidjeti dalje: Gill, N.S., *What Was the Roman Tetrarchy?* ThoughtCo, Aug. 28, 2020. Dostupno na adresi: [thoughtco.com/definition-of-tetrarchy-120830](https://www.thoughtco.com/definition-of-tetrarchy-120830). Pristup 10.09.2022. Vidjeti i: Joe Phelan, *Why did the Roman Empire split in two?* Live Science Newsletter, September 25, 2022. Dostupno na adresi: <https://www.livescience.com/why-roman-empire-split-in-two>. Pristup 10.09.2022.

dogme Bizantijske pravoslavne crkve i dogme Katoličke crkve Rima. Ovakvo stanje je i dalje prisutno u Bosni. Međutim, Bosna nije pripadala nijednom od njih dvoje. Ove tačke ćemo razraditi kasnije u radu.

ILUSTRACIJA - Sarajevski atentat poslužio je kao povod za izbijanje Prvog svjetskog rata.

ILLUSTRATION - The Sarajevo assassination served as a reason for the outbreak of the First World War. (La Domenica del Corriere 5-12 Jula 1914.)

ILUSTRACIJA - Iskustvo još uvijek nije naučilo ljude u dovoljnoj mjeri da se ponašaju prema učenju čistog razuma. Umjesto toga, ljudi se kao gomila ponašaju iz svoje nesusvesne moći, koja je jača od njihovog čistog individualnog razuma i njihovog ličnog morala. Da li smo danas u stanju barbarstva zbog populizma, ekstremizma i monopola na laž?

III

Uvodu svoje knjige *The Virtues of Mendacity* ("Vrline lažnosti"),^{*18} u kojoj se bavi lažima u politici, Martin Džej nam je skrenuo pažnju na dio zloglasne misli Adolfa Hitlera izražen u njegovom *Mein Kampf*-u:

Veličina laži uvijek sadrži određeni faktor vjerodostojnosti, budući da su velike mase ljudi u samom srcu sklone da budu više pokvarene nego svjesno i namjerno zle, te da, dakle, s obzirom na primitivnu jednostavnost svojim umom lakše padaju žrtve velike laži nego male, budući da i sami lažu u malim stvarima, ali bi se postidjeli prevelikih laži. Takva laž im nikada neće pasti na pamet, i neće moći vjerovati u mogućnost takve monstruozne drskosti i zloglasnog lažnog predstavljanja kod drugih...

Stoga će uvijek ostati i zadržati se nešto od čak i najbezobraznije laži -- činjenica koju svi veliki lažljivi virtuoz i lažljivi klubovi na ovom svijetu vrlo dobro znaju i koje se izdajnički koriste.^{*19}

Najvjerojatnije ne bih razumio ovaj Hitlerov citat da ga nisam u potpunosti doživio u životu u Bosni. Bilo je to prije i tokom rata protiv Bosne sa dugom opsadom glavnog grada Sarajeva koja je trajala skoro četiri godine – zaista, trajala je 1.425 dana, što je duže od Staljingradske bitke i više od godinu dana duže od opsade Lenjingrada – da sam okusio gorčinu velike laži koja je bez stida izrečena kroz um ozloglašenog srpskog nacionaliste, poznatijeg kao oca srpskog naroda, Dobrice Ćosića, koji je, kako se navodi, rekao:

Mi (Srbi) lažemo da bismo obmanuli sebe, da utešimo drugoga; lažemo iz samilosti, lažemo iz stida, da ohrabrimo, da sakrijemo svoju bedu, lažemo zbog poštenja. Lažemo zbog slobode. Laž je vid srpskog patriotizma i potvrda naše urođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, inventivno.^{*20}

Ali da budemo poštteni, ideja plemenite laži nije noviji izum. To je koncept koji je proizveo Platon

¹⁸ Martin Jay, *The Vertues Mendacity – On Lying in Politics*. University of Virginia Press, 2010., str. 2.

¹⁹ Adolf Hitler, *Mein Kampf: Adolf Hitler* – (Ralph Manheim Translation). A Mariner Book, Houghton Mifflin Company Boston and New York, 1999., str. 231. Dostupno na adresi: <https://archive.org/details/mein-kampf-by-adolf-hitler-ralph-manheim-translation/page/iv/mode/2up>. Pristup 10.09.2022.

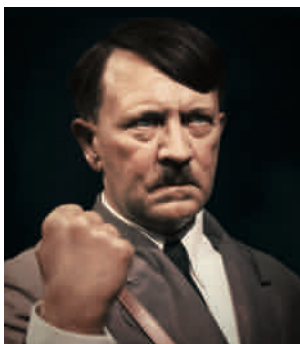
²⁰ Dobrica Ćosić, *Deobe*. Laguna, Beograd, 2017., str. 96-97. (Citat iz trilogije romana *Deobe*).

u svojoj *Republici*. U politici je to na neki način opravdano kao mit ili neistina, gotovo kao religiozne prirode koju elita namjerno propagira kako bi održala društveni mir i harmoniju, ali i radi unapređenja političkog ili nekog drugog plana. Dakle, korijen političkog populizma koji vodi ka vjerskom ili ideološkom ekstremizmu leži u poimanju velike laži kao plemenite laži. Na osnovu toga, Hannah Arendt je to primijetila:

*Niko nikada nije sumnjao da su istina i politika u prilično lošim odnosima, a niko, koliko ja znam, nikada nije ubrajao istinitost među političke vrline. Laži su oduvijek smatrane neophodnim i opravdanim oruđem ne samo političara ili demagoga, već i državnčkog zanata.*²¹*

Pierre Lenan je podržao ideju Arendt riječima:

*U središtu političke igre je laž: to je namjerna, organizirana, regulirana, proračunata, nužna obmana: rasuđivanje o politici uz isključivanje laži vodi do uvredljivo naivne vizije, do greške u procjeni. Vjerovati da može postojati politika bez laganja činilo bi se iluzornim: politički život, način na koji se praktikuje, pretpostavlja povišenu stopu, čvrstu mrežu laži različitih oblika i stupnjeva.*²²*

ILUSTRACIJA ~ Adolf Hitler i njegovo mišljenje o lažima u Mein Kampf-u.

ILLUSTRATION ~ Adolf Hitler and his opinion on lies in Mein Kampf.

Ali, da li političari imaju monopol na laganje? Ne, oni nemaju takav monopol. Imaju samo političku moć koja im omogućava da lažu “kreativno, maštovito i inventivno”, kako je rekao Dobrica Ćosić. Danas svako ima “pravo” da laže i svako ima pravo da pravi svoje “lažne vesti”. Zaista, danas su svi samourednici autonovina, slike o sebi, samopromocije, autocenzure, samoprepoznavanja i samospoznaje na *Facebooku*, *Tweeteru*, *Instagramu* itd. Dakle, niko nema monopol nad istinom, ali svako ima pravo na svoju istinu kao i na svoju laž. Dakle, monopol na laž, koji je bio privilegija političara, kako su istakli Hannah Arendt i Pierre Lenan, više nije isključivo pravo i garancija politike.

²¹ Hannah Arendt, *Truth and Politics*. In: *The Portable Hannah Arendt*, ed. Peter Baehr, New York, 2000., str. 545.

²² Pierre Lenan, *Le mensonge politique*. Paris, 1988. Vidjeti i: Martin Jay, *Introduction*, bilješka 73, str. 188, u: *The Virtues of Mendacity*.

Danas je laganje uobičajeno i na drugim poljima: u sportu, u bankama, u školama, u medicini, u zanatima, u parlamentima, kao i u crkvama, džamijama i sinagogama itd. Nekada je bilo pravilo da političari ne znaju da kažu istinu, svećenici ne znaju da kažu laž, a novinari ne znaju kako da naprave razliku između toga dvoga. Danas je ovo staro pravilo prekršeno. Uostalom, neki političari znaju reći istinu, ali im ljudi i dalje ne vjeruju, iako i dalje iznova glasaju za njih uprkos činjenici da su ih prethodno lagali. Nažalost, neki svećenici su prekršili svoju zakletvu saveza s Bogom i ugovora s ljudima da ne lažu. Oni su uhvaćeni ne samo u laži nego i u skrivanju laži. Tako su neki od njih izgubili povjerenje javnosti. Naravno, treba odati priznanje i nekim hrabrim novinarima koji znaju da naprave razliku između istine i laži. Ali, najozloglašeniya laž dogodila se u bankama. Laž Bernieja Madoffa u bankarstvu bila je velika kao i Hitlerova laž. Da, upravo to želim da kažem: mi smo, kao čovječanstvo, u velikoj krizi povjerenja javnosti ne samo u politici, već i u skoro svim oblastima života. Ljudi danas imaju poteškoća da urazume jedni druge i tako bježe jedni od drugih. U takvom stanju ljudskog uma, jedino što privlači pažnju ljudi kao razumno njihovom umu je satira i cinizam. Čini se da je to Desiderius Erasmus Roterodamus imao na umu 1505. godine kada je napisao svoju *Pohvalu ludosti*.^{*23} Njegovom satiričnom umu bio je blizak veliki muslimanski um Abū Ḥayyān al-Tawḥīdī^{*24} (um. 1023), koji je spalio svoje knjige prije nego što je umro jer je mislio da su ljudi bili toliko prepušteni svojim glupostima da niko neće čitati njegove knjige nakon njegove smrti. Mislio je da su ljudi u njegovo vrijeme izgubili sposobnost da razumiju jedni druge.

Francuski polimatičar Gustav Le Bon (1841–1931) proučavao je um gomile i došao do zaključka da je “gomila jednako lako herojska kao i zločinac”.^{*25} Dodao bih tome da je započeti rat jednako lahko kao imati parče kolača, ali zaustaviti ga i započeti mir jednako je teško kao penjati se na Himalaje. Ako pitate zašto je to tako, rekao bih, kao što je Gustave Le Bon primijetio, da iskustvo još uvijek nije naučilo ljude u dovoljnoj mjeri da se ponašaju prema učenju čistog razuma. Umjesto toga, ljudi se kao gomila ponašaju iz svoje nesvjesne moći, koja je jača od njihovog čistog individualnog razuma i njihovog ličnog vrlinskog morala.

Istorija nam, kaže Gustave Le Bon, govori da onog trenutka kada moralne sile na kojima je počivala civilizacija izgube snagu, do njenog konačnog rastakanja dovode one nesvjesne i brutalne gomile koje su, sasvim opravdano, poznate kao barbari.^{*26}

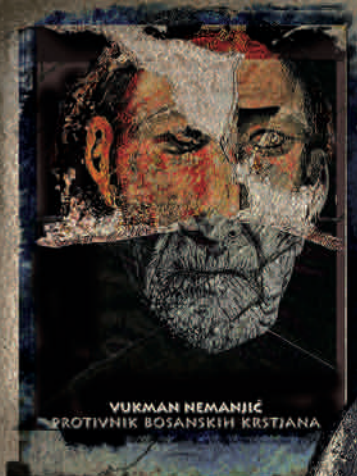
Da li smo danas u takvom stanju barbarstva zbog populizma, ekstremizma i novih medija?

²³ Desiderius Erasmus, *In Praise of Folly* (Translated by John Wilson 1668). Produced by Robert Shimmin and PG Distributed Proofreaders. HTML verzija Al Haines. Dostupno na adresi: <https://www.gutenberg.org/files/9371/9371-h/9371-h.htm>. Pristup 12.10.2021.

²⁴ Vidjeti, Yaḡūt Al-Ḥamawī, *Mu'jam al-'udabā'*. Vol. 15, str. 21.

²⁵ Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. Dover Publications, New York, 2002., str. 1-9.

²⁶ *Ibid.*, str. 10. Dostupno na adresi: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/lebon/Crowds.pdf>. Pristup 10.29.2022.

VUKMAN NEMANJIĆ
PROTIVNIK BOSANSKIH KRISTJANA

PLOVDIVSKI I POMAČKI
BOGUMILI, TE PREŽIVJELI
KATARENI, ALBIGINEZI I
PRIPADNICI DRUGIH
UČENJA DOLAZE U BOSNU I
STAPAJU SE SA BOSANSKIM
BOGUMILIMA

IZVORNI PREDSLAVENSKI BOŠNJAČKI
MONOTEIZAM NA BALKANU

**BOGUMILSTVO JE
KRIVOVJERJE!!!**

NEMAGICH

FORMIRANJE CR
MONOTEISTIČKIM OSNOV

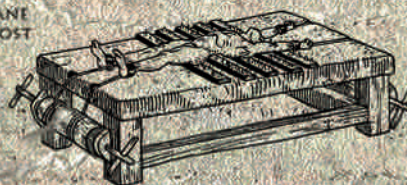
- A
SLAVENI DOLAZE, A VEĆ JE
ILIRSKO-GOT

BOSANSKI KRISTIAN
PRIHVATAJU ZVANICNO KI
UČENJE U ŠKLADU SA VAZ

VJERA BOSANSKI

DO

STEFAN NEMANJIĆ
PROGONI BOSANSKE KRISTIANE
IZ SANDŽAKA U UNUTRAŠNOST
BOSNE

SPALJIVANJE BOSANSKOG KRISTJANINA KOJI JE PROGLAŠEN JERETIKOM

ILUSTRACIJA - Otvoreno prokletstvo Crkve bosanske od Sinoda Srpske pravoslavne crkve.

DEFINIRA SE LINIJA IZVORNOG PREDSLAVENSKOG
BOŠNJAČKOG MONOTEIZMA NA BALKANU,
KOJA JE USMJERENA PUTEM STICANJA
BOŽIJE MILOSTI I SPASENJA.

OČITOVANJA BOŽIJE JEDNOĆE
OVA POJAVNOST KAO ODABRANOGA
LJUDSKOGA BIĆA
RANJE IKONA, SVETACA, SAKRAMENTA
I CRKVENIH RELIKVIJA
UVAŽAVANJE PRIJAŠNJIH OBJAVA

KVE BOSANSKE NA
AMA ARIJANIZMA
RIJANSKO UČENJE.
PRISUTAN NAROD
SKOGA PORIJEKLA

I SAMO NOMINALNO
RSCANSKO RELIGIJSKO
RECIM NORMATIVIMA

H KRISTJANA OČUVALA SE
O POLOVINE XIV STOLJEĆA

ILLUSTRATION ~ The open curse of the Bosnian Church by the Synod of the Serbian Orthodox Church.

IV

Vjerujem da je ideja pluralizma odgovor na “populizam” i “ekstremizam”. Stoga bih se sada želio fokusirati na iskustvo bosanskog pluralizma kao sile protiv “populizma” i “ekstremizma” sa “bosanskim iskustvom vjere” u evropskom kontekstu. Ali, prvo da kažem zašto mislim da postoji “bosansko iskustvo vjere” a ne “bosanski islam” prije nego što kažem šta danas znači ideja “pluralne Bosne”. Prvo, čini se da je Bosna obična zemlja s običnim starim narodom poznatim od davnina pod imenom “Dobri Bošnjani” ili “Bogumili”.^{*27}

Da li je ovo bilo samoimenovanje ili ne, sada nije važno. Ono što je sada važno je činjenica da su “Dobri Bošnjani” ili “Bogumili” Bosanci historijski imali moralnu i bogoljubivu oznaku: oni su označeni kao “dobri ljudi” (*Bono Homini*) i oni su bili “Bogu bliski”. Ova dva atributa “dobro” i “bogoljubivo” odredila su prirodu bosanske zemlje i prirodu naroda Bosne za dobrotu. Uostalom, i zemlja i narod u Bosni nisu bili obični. Stranci, bilo oni obližnji ili oni iz daleka, počeli su gledati na zemlju i ljude u Bosni kao na neku mistiku jer su, dok su bili na raskršću između Rima i Carigrada, usvojili čudnu i tajanstvenu ideju o *Maniju*, dalekog Perzijanca rođenog 216. čiji su roditelji, prema Kelnskom Mani-Codexu, bili članovi jevrejske kršćanske gnostičke sekte poznate kao *Elcesaiti*.^{*28}

Srž Manijevog učenja, poznatog kao maniheizam, bila je razrađena dualistička kosmologija koja opisuje borbu između dobrog duhovnog svijeta svjetlosti i zlog, materijalnog svijeta tame. Svakako, “dobri Bošnjani” opredijelili su se za dobar duhovni svijet svjetla naspram zlog materijalnog svijeta tame i, najvjerovatnije, to je bio razlog zašto su označeni kao dobri ljudi Bosne. Ni Rim ni Carigrad nisu mogli stajati skrštenih ruku i dozvoliti širenje manihejstva u srcu kršćanskog svijeta, u zemlji Bosni, koja se nalazi na raskršću istočnog i zapadnog od dva kršćanska krila. Tako je bilo tada, tako je i sada. Bosnu su ove dvije suprotstavljene kršćanske konfesije uhvatile za vrat, od kojih svaka tvrdi da zemlja i narod Bosne pripadaju njenoj vlastitoj doktrini ili vlastitoj crkvi. Međutim, Crkva bosanska je stala na svoje noge, sa svojom vjerskom doktrinom i svojom vjerskom institucijom na čijem vrhu je bio *Did* (djed), koji je predsjedavao vijećem od dvanaest ljudi zvanih *strojnici*. Neki od pristalica Crkve bosanske

²⁷ Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*. Enimex, Zagreb, 1994., str. 197; Vjekoslav Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Tiskom Dioničke tiskare, Zagreb, 1882., str. 42-43; Muhamed Filipović, *Bosna i Hercegovina: najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*. Compact-E, Edicija “Science”, Sarajevo, 199.7, str. 22; Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*. Srpska književna zadruga, Beograd, 1964., str. 350.

²⁸ Ludwig Koenen, *Das Datum der Offenbarung und Geburt Manis*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik (ZPE), Band 8, Publisher Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1971., str. 247-50.

boravili su u malim manastirima, poznatim kao *hiža* (kuća), dok su drugi bili lutalice, poznati kao *gosti*. Zanimljivo je napomenuti da su bosanski *kristijani*, kako su ih još zvali, znali za Prvi nikejski sabor. Također, znali su da se vijeće odlučilo protiv arijanaca i da su Arije i dvojica njegovih sljedbenika prognani u Iliriju. Bosanski *kristijani*, Dobri Bošnjani i Bogumili, naginjali su se arijanstvu, a ne vjerovanju *Homo/ousionu* ("jednom u biću") Atanazija Aleksandrijskog. Generalno, ideja o trojstvu nije bila bliska srcima bosanskih *kristijana*.^{*29}

ILUSTRACIJA – Bosna je bila obilježena sa dvije strane nevidljivom linijom između dva administrativna područja Rimskog Carstva, ostala je svojevrсна tampon zona između dvije suprotstavljene kršćanske dogme.

ILLUSTRATION – Bosnia was marked on both sides by an invisible line between the two administrative areas of the Roman Empire, it remained a kind of buffer zone between two opposing Christian dogmas.

²⁹ Vjekoslav Klaić navodi da je ban Kulin između 1190. i 1199. godine napustio kršćansku doktrinu i prihvatio vjeru "bosanskih kršćana". Vjekoslav Klaić, *Povijest Bosne...*, str. 59. S druge strane, postoje historijski dokumenti o povezanosti i komunikaciji patarena i katara sa "bosanskim kršćanima". O hijerarhiji "bosanskih kršćana" vidjeti: Domagoj Kaučić, *Bosnian Christians – religious principles and influence in medieval Bosnia. Essehist*, časopis studenata povijesti i drugih društvenih i humanističkih znanosti 10, Filozofski fakultet u Osijeku, 2019., str. 25-30.

Dostupno na adresi: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=342424. Pristup 25.05.2021.

Stoga su ih i Rimokatolička i Istočna pravoslavna crkva smatrali sumnjivima zbog svoje heretičke sklonosti. Stoga su morali proći kroz temeljitu kontrolu zvanu “odricanje”, koju je izvršio papin legat po imenu Ivan de Casamaris na Bilinom Polju (dolina Bile) u blizini Zenice 1203. godine ili su morali pretrpjeti otvoreno prokletstvo, što je uradio Sinod Srpske pravoslavne crkve u manastiru Žiči 1221. godine. Riječi kletve su išle ovako:

*Treba objaviti svima: Rastudiju Bosanskom, Radomiru, Dražilu, Tolku i Tvrdosu i svima onima koji su se nazivali kršćanima, muškim i ženskim, ali ne klečeći pred svetim ikonama i Časnim krstom da ih treba prokleti... Zli heretici, trostruko prokleti Babuni, koji se lažno nazivaju kršćanima, koji se rugaju našoj pravoj vjeri, koji propuštaju iz svetih knjiga riječi i izvrću ih da liče na zlo, koji se udaljuju od Svete Pravoslavne Crkve, koji se rugaju svetinji i krst časni, a koji se rugaju svetim ikonama i ne kleče pred njima – neka su prokleti.*³⁰*

Uz sve to, treba priznati da su, zbog njihove navodne jeresi, zemlja i narod Bosne bili izloženi opakim križarskim ratovima, od kojih se neki mogu uporediti po žrtvama (kao što neki izvještaji ukazuju) sa zvjerstvima Rimske vojske u Kartagi, poznatim kao Punski ratovi.*³¹

Pitamo se da li su ova maltretiranja, denuncijacije, te teške psovke loše utjecale na psihologiju dobrih i bogoljubivih Bosanaca? Jesu li se osjećali loše zbog svojih moralnih vrijednosti? Jesu li osjećali da više nisu bogoljubivi ljudi? Naravno, neki od njih su se tako osjećali, ali većina je još uvijek bila dobro raspoložena po pitanju svog moralnog imidža i statusa kod Boga. Zaista, vrijeme dolaska islama 1463. godine bilo je savršeno. Dapače, ovaj dolazak islama u Bosnu značio je otklanjanje krivice prokletstva koje je bilo teško nanoseno dobrim i bogoljubivim Bosancima. Da, Mehmed Fatih Osvajač je taj koji je u Bosnu donio slobodu od ove opsjedajuće aveti krivovjerja i umjesto toga obećao dobrim i bogoljubivim ljudima vječne Božije blagoslove da se osjećaju kao uvijek bolji i bogoljubivi ljudi bogoljubive zemlje Bosne.*³²

³⁰ “Da bi održao svoj ugled vjerskog i društvenog vođe, Sava je nastavio putovati po manastirima i zemljama. 1221. godine u manastiru Žiča održan je sinod na kojem se osuđuje bogumilstvo.”

Navedeni citat se nalazi u: Nada Klaić, *Pregled izvora i historiografije za hrvatsku povijest do XII. stoljeća*. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1967., str. 315-316; Aleksandar Solovjev, *Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu*. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1997., str. 54-57; Aleksandar Solovjev, *Vjersko učenje bosanske crkve*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1948., str. 31. Sinod je najpotpunije opisan u Teodosijevom Žitije Svetog Save. Konsultirao sam srpski prevod od L. Mirković, *Život Svetog Save* (Belgrade, 1984.), str. 145-6. Parafrazirano je u N. Velimirovich, *Life of Saint Sava* (orig. 1951., ponovo štampano sa novim Uvodom, New York, 1989.), str. XI, 55-6, 96-7, 99-100. Domentijan, biograf Svetoga Save, njegov posljednji učenik, završio je *Žitije Svetog Save* 1243. god. Srpski prijevod, *Život Svetog Save i Svetog Simeona*, R. Marinković i L. Mirković (Belgrade, 1988.), str. 154.

³¹ Peter Edwell, *War Abroad: Spain, Sicily, Macedon, Africa*. In: Dexter Hoyos (ed.): *A Companion to the Punic Wars*. Chichester, West Sussex: John Wiley, 2011., str. 320-338.

³² Nekoliko primjera iz različitih stoljeća osmanske vladavine ilustrirat će primjenu *millet* sistema u stvarnom životu. Čim je osvojio Bosnu, 1463. godine, sultan Mehmed je govorio ljudima da se tiho vrte svojim kućama i da nastave praktcirati svoju vjeru i svoje zanate. Osvajač je najavio da će “narodi knjige”, odnosno sljedbenici bogootkrivenih

S druge strane, kako se i očekivalo, Sinodu Srpske pravoslavne crkve nikada ne bi palo na pamet da se odrekne svog prokletstva iz manastira Žiće iz 1221. godine. Naravno, Sinod bi mogao da skine ovu kletvu i danas, ali to je van pameti jer su u Sinodu Srpske pravoslavne crkve i dalje misle da im dobri i bogoljubivi ljudi bogoljubive zemlje bosanske duguju svoju lojalnost i izvinjenje za jeres, a ne obrnuto. Ovo je težak dio bosanskog iskustva vjere, ali je inspirativan jer su dobri i bogoljubivi ljudi Bosne našli svoj mir i spokoj u miroljubivoj vjeri islamu koja ih je naučila onome što nisu znali prije. Ali oni su također sačuvali neka iskustva svoje stare vjere i najbolje od toga prenijeli u svoju novu vjeru islam kao što je poslanik Muhammed, a.s., rekao svojim *ashabima*: “*Khayrukum fi al-jāhiliyyah, khayrukum fi al-Islām*” (Najbolji od vas u vrijeme prije islama su najbolji i u vrijeme islama). Ovo vjerovjesničko pravilo je u velikoj mjeri primjenjivo na bosansko iskustvo vjere. Prvo, postojao je običaj u Bosni prije islama penjati se na planinu na molitvu glasne dove, kao da se na visokoj planini približavaš Bogu. Ova stara navika dobrog i bogoljubivog naroda Bosne i danas se prakticira kao neupitna islamska tradicija. Drugo, suština, a ne forma u vjeri i moralu je uvijek bila poželjnija u očima dobrih i bogoljubivih Bosanaca. Islam je tu preferenciju kod Bosanaca potvrdio govoreći da prava pravednost nije u okrenutosti prema istoku ili zapadu, već je prava pravednost u tome da iskreno vjeruješ u Boga, u dan obračuna, i da se pošteno i redovno moliš Bogu i da od svog bogatstva daješ odgovarajuću količinu onima kojima je to najpotrebnije itd. Vjerovatno je ta ideja stvarne suštine, a ne praznog oblika u vjeri, iskovala bosansku poslovicu: “Dobar je čovjek, ali ne hvali mu zakona.” Drugim riječima, ne sudite o čovjekovoj vjeri, sudite o njegovim djelima i sudite o njegovom moralu, koji je odraz njegove stvarne vjere.

ILUSTRACIJA ~ Mehmed Fatih je u Bosnu donio slobodu od opsjedajuće aveti krivovjerja - *Fatihova Ahdnama* i fra Andel Zvizdović.

ILLUSTRATION ~ Mehmed Fatih brought freedom from the haunting specter of heresy to Bosnia - *Fatih's Ahdnama* and friar Andel Zvizdović.

religija, sačuvati svoj poseban status pod zaštitom države. Sultan je uspostavio prava kršćana *ahdname* (zalogom) dodijeljenim kroz carski dekret. Ovo obećanje izražava važna pitanja kao što su zaštita manjina, sloboda jezika, obrazovanje na sopstvenom jeziku, kao i vjerske, kulturne i ekonomske slobode.

Vidjeti: Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*. Princeton University Press, 1978.

ILUSTRACIJA - Vestfalski mir označio je kraj *Tridesetogodišnjeg rata* (1618. – 1648.) u kojem su sudjelovale sve europske velesile i koji nije bio samo sukob među državama, nego i među vjerama.

V

Više od hiljadu godina postoji iskustvo vjere u Bosni sa tri prepoznatljiva i karakteristična periodična sloja: a) period od četiri ili pet stoljeća manihejstva prije islama;^{*33} b) period od pet ili šest stoljeća islama;^{*34} i c) period više od jednog stoljeća “izgubljenog i pronađenog islama”.^{*35} Iako su ovi slojevi po definiciji različiti, oni, međutim, dijele dvije neraskidive niti: 1. otpornost, tj. kvalitetu mogućnosti vraćanja u prethodno stanje nakon problema; 2. otpor ili postojanost, tj. kvalitet da se bosanska tradicija vjere može održati protiv “odricanja”, “prokletstva” i “ateizacije” u vrijeme komunizma, a nedavno i “*tekfira*”, tj. okrivljavanja ili poružnjavanja bosanske tradicije vjere, koja ima svoju aromu islama, posebno nakon iskustva genocida.

Na osnovu dosad rečenog, može se zaključiti da je Bosna predodređena za svoje pluralno okruženje. Za razliku od perioda prije dolaska islama, kada je Bosna bila pod teškim pritiskom “čišćenja vjere”, Mehmed Fatih Osvajač pokrenuo je nešto što je dosad nepoznato ne samo u Bosni nego i u Evropi.

³³ Kršćanska hereza u srednjem vijeku, nazvana manihejstvom, vidjela je zlo i dobro kao jednake sile u svađi. Jedna grupa, albižani u Provansi, uništena je svetim krstaškim ratom u 13. stoljeću. U Bosni je ova jeres živjela, njene pristaše nazivali su bogumilima. Katoličke i pravoslavne crkve i države bile su podjednako u namjeri da unište bogumilstvo. Bogumili su se, razumljivo, borili da zadrže nezavisnost Bosne.

Vidjeti više: Dimitri Obolensky: *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*. Cambridge University Press, 2004.

³⁴ Antonina Zheliazkova, *The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century*. *Journal of Islamic Studies*. Oxford University Press, Oxford, July 1994. 5 (2: Islam in The Balkans), str. 187-208.

³⁵ Rehabilitirajući predratnu ideju koja je bila dominantna među srpskom i hrvatskom inteligencijom, komunisti su usvojili koncept etničkog porijekla kao atributa i za naciju. Slaveni muslimani su se smatrali samo vjerskom grupom i stoga nisu bili uključeni ni u jednu od navedenih grupa, čak ni u kategoriju “drugih nacionalnosti i etničkih grupa”. Za komuniste je bio nezamisliv pojam nacionalnosti zasnovan na drugom kriterijumu/atributu osim etničke pripadnosti. Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO) i Muslimanska vjerska zajednica (IVZ) nikada nisu dale mišljenje o bilo kom političkom aspektu nacionalnog pitanja ili o nekom obliku autonomije.

Paul Shoup, *Communism and the Yugoslav National Question*. Columbia University Press, 1968, str. 109. Atif Purivatra priznaje da je “... prvenstveno kroz islam dio stanovništva srednje Bosne prihvatio i razvio odgovarajuću vjersko-društvenu i duhovnu strukturu na osnovu koje je, pod utjecajem specifičnih faktora, uspostavljena posebna etnička individualnost kao odvojene društveno-etničke formacije...”

Atif Purivatra, *On the National Phenomenon of the Muslims of Bosnia-Herzegovina* (O nacionalnom fenomenu bosansko-hercegovačkih Muslimana, prevod Milica Hrgović), in: *Nations and Nationalities of Yugoslavia*, Međunarodna politika, Belgrade, 1974., str. 308-311.

Popović je optužio laički muslimanski nacionalizam (pokret radikalnih laičkih muslimana – nasuprot radikalnom vjerskom islamskom – koji se pojavio među komunističkom inteligencijom) da je neraskidivo povezan, na jedan ili drugi način, s vjerskom komponentom. Ilustrirao je ideju onim visokim muslimanskim intelektualcima koji su izražavali “krivu nježnost” prema “vječnim vrijednostima islama”, koji su tražili približavanje marksizmu i islamu, u skladu s idejama Kadhafijeve Zelene knjige, kao i Purivatra, jedan od glavnih muslimanskih marksističkih teoretičara.

Alexandre Popović, *Les Musulmans Yougoslaves, 1945-1989*. Médiateurs et Métaphores, L'Âge d'Homme, Lausanne, 1990., str. 35-38.

Pokrenuo je zakletvu Božiju, zakletvom svih Božijih poslanika i zakletvom svoje lične moći i časti – zaista, potpisao je 1464. godine, prve godine svog dolaska u Bosnu, *Ahdnamu*, dokument zasnovan na kvintesenciji šerijata (*khamsah ḍarūrījjāt*). Naime, garancija svetosti pet osnovnih vrednosti ljudskog bića: *al-nafs* (život), *al-dīn* (vjera), *al-'aql* (sloboda), *al-māl* (imetak) and *al-'ird* (dostojanstvo) svakom pojedincu u Bosni bez obzira na njegovu/njenu rasu, vjeru i etničku pripadnost. Ovo je bio i još uvijek je jedan od najmoćnijih presedana u unapređenju vjerskog pluralizma islamskog porijekla. Nije slučajno da je dokument Fatihove *Ahdname* nastao u Bosni. Bosni je u to vrijeme bio potreban takav dokument, kojeg je Bosna u potpunosti prihvatila.^{*36} Evropa je dugo čekala da se sličan dokument razradi samo u riječi *Nostra Aetate*, Dokumenta o odnosu Crkve s nekršćanskim religijama Drugog vatikanskog koncila koji je objavljen 1965. godine.^{*37}

ILUSTRACIJA ~ Ahdnamom je sultan dao prava franjevcima. Njome im je omogućeno slobodno obavljanje vjerske službe. Tradicija govori da je izdana 1463. ili 1464. fra Anđelu Zvizdoviću na polju Milodražkom polju.

ILLUSTRATION ~ The Sultan gave rights to the Franciscans by Ahdnam. It enables them to freely perform religious services. Tradition says that it was issued in 1463 or 1464 to Fr. Anđel Zvizdović on the Milodražev field.

³⁶ Edikt je izdao sultan Mehmed II el-Fatih radi zaštite osnovnih prava bosanskog naroda kada je osvojio Bosnu i Hercegovinu 1463. godine. Originalni edikt se i danas čuva u Franjevačkom samostanu u blizini Fojnice. *Ahdnama* sultana Mehmeda Fatihog je najstarija poznata deklaracija o ljudskim pravima poznata u historiji, proglašena je 1463. godine. Objavljena je 326 godina prije Francuske revolucije 1789., 485 godina prije Međunarodne deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine.

³⁷ Pope Paul VI, *Declaration on the relation of the church to non-christian religions* — *Nostra Aetate*. Holy. Vidjeti: 28. oktobar 1965.

Dostupno na adresi: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostreaetate_en.html. Pristup 25.12.2021.

Osim imaginacije, Evropa nema nikakvo iskustvo vjere u smislu nebeskog dodira ili blagoslova kao što je imao i još uvijek ima orijentalni istok. Evropa ima samo kopiju neposredne nebeske intervencije ili otkrivenja. Tako je spor oko toga čija je kopija original doveo Evropu do niza vjerskih ratova u 16. i 17. stoljeću. Ovo je bilo zaista pogubno za kontinent. Više od 10 miliona ljudi je ubijeno.^{*38} Tridesetogodišnji rat (1618–1648) u Evropi okončan je Vestfalskim mirom (1648).^{*39} Zaista, Evropa je još uvijek pod pojmom vestfalskog suvereniteta, zasnovanog na dvije vrlo bitne premise: 1. pravedno dijeljenje političke i ekonomske moći; 2. uvažavanje vjerske raznolikosti i multietničnosti u jedinstvu. Ove dvije aksiomatske pretpostavke mogu se sažeti u ideju demokratije i ljudskih prava. Zaista, ovo su dva stuba na kojima je izgrađena današnja Evropa.

Međutim, postoji još jedna važnija dimenzija Evrope koja danas pokušava da održi svoju Uniju, a to je ideja “pomirenja”. Ne, to je ključ za svaki osjećaj ujedinjene Evrope sa svojom raznolikošću rase, vjere, kulture, etničke pripadnosti... Donedavno se smatralo da je religija prepreka “pomirenju” ne samo u Evropi, već i u svijetu. Evropa je dugo vremena bila najglasniji glas i najjača sila u smanjivanju religioznog prisustva u prostoru. Činilo se da je religija izgubila utjecaj na umove i duše ljudi, kao što je to bilo u prošlosti. Zaista, izgledalo je kao da nema potrebe govoriti o religijskom ili vjerskom iskustvu. Ovakvo iskustvo više ne postoji. Ono što, ipak, postoji je iluzija da ljudi mogu nekako živjeti kao da Bog ne postoji, a ako Bog postoji, ljudi nemaju ništa s tim. Oni su slobodni u svojoj ljudskosti bez Boga. To je bilo stanje uma čovjeka, posebno u Evropi, Evropi u kojoj je nekada živio Friedrich Nietzsche, koji je svojevremeno proglasio da je Bog mrtav. “Gott ist tot! Gott bleibt tot! Und wir haben ihn getötet!” (Bog je mrtav. Bog ostaje mrtav! I mi smo ga ubili.). “Međutim, mnogo prije Nietzschea, frazu ‘*Dieu est mort!*’ napisao je u pjesmi ‘*Le Christ aux oliviers*’ iz 1854. (“Hrist u maslinovom drveću”) Gerarda de Nerval” (ovaj citat nam je došao milošću gospodina Abdulaha Druryja).

Zaista, Nietzscheov komentar je bio krik jadikovke i tragedije! Ne proklamacija sreće ili trijumfa. Pa, sada znamo da je Nietzsche mrtav, dok je Svemogući Bog uvijek živ i uvijek prisutan u ljudskim umovima i u ljudskim dušama bez razmišljanja o tome šta je Nietzsche rekao.^{*40} Problem danas je što Evropa ne zna da čita vjerske poruke koje ponovo stižu sa istoka ne samo od muslimana, već i od drugih vjernika koji vjeruju da vjera nije prepreka za pomirenje u cijelom svetu radi mira i sigurnosti u svijetu, već, naprotiv, istinska vjera u Boga je najjača snaga za bolji, sigurniji i mirniji svijet. Ovdje muslimani moraju pokazati da je to istina – zaista, da je riječ “islam” koncept mira i da riječ “musliman” doslovno znači “mirni čovjek”, “čovjek koji voli mir”. Mogu li muslimani to zaista učiniti? Vjerujem da mogu.

³⁸ Cathal Nolan, *The Age of Wars of Religion, 1000–1650: An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization*. Volume 2. Greenwood Publishing Group, London, 2006, pp. 708-710; Onnekink, *War and Religion after Westphalia, 1648–1713*. Ashgate Publishing, 2013, str. 1-8; Micheline Ishay, *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*. Oakland: University of California Press, 2008, str. 99.

³⁹ *The Peace of Westphalia: Münster*, 24. October 1648. [Excerpts]. University of Oregon.

Dostupno na adresi: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf>. Pristup 30.09.2021.

⁴⁰ *The Gay Science*, (Walter Kaufmann trans.). New York: Vintage, 1974. (1st ed. 1882, 2nd ed. 1887), str. 108, 125, 343. Konsultirao sam *The Gay Science* (J. Nauckhoff trans.), Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Vjerujem da mi u Bosni to možemo. Mi negujemo i bosansko iskustvo vjere, koje je jedinstveno po mnogo čemu, ali isto tako negujemo evropsko iskustvo vjere koje se može usporediti sa iskustvom vjere Andaluzije, koja je i evropska i muslimanska *par excellence*. Iako nije potpuno pogrešno govoriti o “bosanskom islamu” ili “evropskom islamu”, ali ova fraza može biti pogrešna jer ne postoji nešto kao što je “bosanski” ili neki drugi islam. Postoji samo jedan islam kako ga definiraju Kur'an i Sunnet. Međutim, postoje različita iskustva tog jednog te istog islama prema različitim sredinama u kojima muslimani žive. Vidimo da među različitim muslimanskim nacijama postoje razlike u razumijevanju i prakticiranju islama. Ovo nas uopće ne bi trebalo uznemiravati. Naprotiv, trebali bismo podsticati takvu raznolikost među muslimanskim nacijama. Ovo je veliko bogatstvo cijelog ummeta. Svjedoci smo i ovdje u Bosni tokom rata i mira da naše razumijevanje islama nije isto što i razumijevanje nekih ljudi koji su došli, bez sumnje s dobrom namjerom, da nas pouče o svom razumijevanju islama. Nije da su oni sami po sebi u krivu, već su u krivu po našem pravu jer mi imamo pravo shvatiti značenje islama u svom umu i duši i, shodno tome, imamo odgovornost za ono šta mislimo i šta mi radimo. Jer, islam nije samo vizija transcendentalne poruke, već je i imanentni fenomen kulture, koji se razlikuje od mjesta do mjesta ovisno o geografskom, klimatskom, društvenom, ekonomskom i političkom ambijentu u kojem muslimani žive kao “kulturni brokeri”, da tako kažem.

Dozvolite mi da zaključim napomenom da trebamo biti svjesni činjenice da je ideja pluralizma veoma osporavana od strane populizma i ekstremista ne samo u religiji nego i u politici gdje je moć činjenja zla mnogo veća. Muslimani bi se trebali udružiti s onima koji zagovaraju politički i društveni pluralizam i cijene vjersku i kulturnu raznolikost. Snage protiv pluralizma su danas na potezu. Fenomeni diskriminacije, etničkog ili rasnog profiliranja, etničkog čišćenja, uznemiravanja, islamofobije, marginalizacije, migranata, rasizma, antisemitizma... svugdje su u porastu. Nijedna država, nijedna nacija, nijedna religija, nijedna kultura, nijedna politika nije imuna na ova zla. Svako ima pravo i dužnost da bude na oprezu i da čini svoj dio u promociji dobra i sprečavanju zla (*al-amru bi-l-ma'rūfi wa al-nahyu 'an al-munkari*). Nakon pada komunizma u istočnoj Evropi niko nije bio spreman za nasilni raspad Jugoslavije. Odjednom su stari pojmovi poput četnika i ustaša našli novu valutu i pojavio se novi termin – “etničko čišćenje” – sa svojim bolesnim odjekom “konačnog rješenja.”⁴¹

⁴¹ Termin *ethnic cleansing*, doslovan prijevod srpsko-hrvatske fraze “etničko čišćenje”, bio je široko korišten 1990-ih (iako se taj izraz prvi put pojavio ranije) za opisivanje brutalnog postupanja prema različitim civilnim grupama u sukobima koji su izbili nakon raspada Savezne Republike Jugoslavije. Ove grupe su uključivale Bošnjake (bosanske Muslimane) u Bosni i Hercegovini, Srbe u regiji Krajine u Hrvatskoj, te etničke Albance i kasnije Srbe u srpskoj pokrajini Kosovo. Termin je također povezan s tretmanom indonezijskih militanata prema narodu Istočnog Timora, od kojih su mnogi ubijeni ili prisiljeni da napuste svoje domove nakon javnog glasanja za nezavisnost 1999. godine, kao i za nevolje Čečena koji su pobjegli iz Groznija i drugih područja Čečenije nakon ruskih vojnih operacija protiv čečenskih separatista tokom 1990-ih. Prema izvještaju koji je izdao generalni sekretar Ujedinjenih nacija (UN), česta pojava etničkog čišćenja 1990-ih mogla se pripisati prirodi savremenih oružanih sukoba, u kojima ... civilne žrtve i uništavanje civilne infrastrukture nisu jednostavno nusproizvodi rata, ali su posljedica namjernog ciljanja neboraca... U mnogim sukobima, zaraćene strane ciljaju civile kako bi protjerali ili iskorijenili dijelove stanovništva, ili u svrhu ubrzanja vojne predaje. Etničko čišćenje kao koncept izazvao je značajne kontroverze. Neki kritičari vide malu razliku između toga i *genocida*. *Etničko čišćenje – ratni zločin*. Encyclopedia Britannica.

Dostupno na adresi: <https://www.britannica.com/topic/ethnic-cleansing>. Pristup 10.10.2021.

Porast nacionalističkog raspoloženja u istočnoj Evropi postavlja pitanje da li su ratovi u bivšoj Jugoslaviji nagovještaji stvari koje dolaze. Hoće li rasistička ideja etnički čiste države slomiti humanistički ideal multikulturalnog društva?

U monumentalnom pregledu svoje knjige *Yugoslavian Inferno* ("Jugoslovenski pakao") Paul Mojzes,^{*42} međunarodno priznati autoritet za religiju u istočnoj Evropi, daje informativnu analizu zbunjujućih pitanja koja su dovela do raspada Jugoslavije. Paul Mojzes je na suptilan način objasnio fenomen srpskih četnika i hrvatskih ustaša kao primjer populizma i ekstremizma balkanskog tipa koji još uvijek postoji i može biti povod za budući sukob. Najefikasniji način borbe protiv takve tiranije ili zloupotrebe je analiza i artikulacija; pojedinac mora dekonstruirati problem i formulirati argument ili rješenje.

ILUSTRACIJA – Poruke mnogih: "Rasizam i islamofobija nigdje nisu dobrodošli".

ILLUSTRATION – Messages from many: "Racism and Islamophobia are not welcome anywhere".

⁴² Paul Mojzes, *Yugoslavian Inferno*. The Continuum Publishing Company, New York, 1994.

reference / references

- ARENDT, HANNAH, "Truth and Politics" in *The Portable Hannah Arendt*, ed. Peter Baehr, New York, 2000.
- BIDELEUX, ROBERT & IAN JEFFRIES, *The Balkans: A Post-communist History*, London; New York Routledge, 2007.
- BJELIĆ, DUŠAN & OBRAD SAVIC, *Balkan as Metaphor: between Globalization and Fragmentation*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2002.
- CRAMPTON, R.J., *The Balkans since the Second World War*, London; New York: Longman, 2002.
- FINE, JOHN V.A. & JR. ANN ARBOR, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey From The Sixth To The Late Twelfth Century*. University of Michigan Press, 1983.
- FINE, JOHN V.A. & JR. ANN ARBOR, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From The Late Twelfth Century To The Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, 1987.
- FINE, JOHN V.A. & ANN ARBOR, *When Ethnicity Did Not Matter In The Balkans: A Study Of Identity In Pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia In The Medieval And Early-modern Periods*, University of Michigan Press, 2006.
- FINE, JOHN, THE BOSNIAN CHURCH, *From The Twelfth To The Fourteenth Century*, Saqi Books, London, 2017.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, *In Praise of Folly*, English translation published in 1922.
- GLENNY, MISHA, *The Balkans, 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, London: Granta Books, 1999.
- HATZOPOULOS, PAVLOS, *The Balkans beyond Nationalism and Identity: International Relations and Ideology*, London; New York: I.B.
- HUPCHICK, DENNIS, *The Balkans From Constantinople to Communism*, Palgrave, 2002.
- HUPCHICK, DENNIS & HAROLD E. COX, *The Palgrave Concise Historical Atlas of the Balkans*, New York: Palgrave, 2001.
- JAY, MARTIN, *The Vertues Mendocity – On Lying in Politics*, University of Virginia Press, 2010.
- JELAVICH, BARBARA, *History Of The Balkans*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1983.
- LE BON, GUSTAVE, *The Crowd: A study of the Popular Mind*, Dover Publications, New York, 2002.
- MAC DONALD, DAVID BRUCE, *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim-Centered Propaganda and the War in Yugoslavia*, Oxford University Press, 2002.
- MAZOWER, MARK, *The Balkans: A Short History*, New York: Modern Library, 2000; Tauris; New York: Distributed in the U.S.A. by Palgrave Macmillan, 2008.
- MOJZES, PAUL, *Yugoslavian Inferno: Ethno-religious Warfare in the Balkans*, The Continuum Publishing Company, New York, 1994.
- NORRIS, H.T., *Islam In The Balkans: Religion and Society Between Europe and the Arab World*, London: Hurst & Company: Columbia, S.C.: University of South Carolina Press, 1993.
- TODOROVA, MARIA, *Balkan Identities: Nation and Memory*, editor. Washington Square, N.Y.: New York University Press, 2004.
- TODOROVA, MARIA, *Imagining the Balkans*, New York: Oxford University Press, 1997.
- SAID, EDWARD, *Orientalism*, New York, Pantheon, 1978.
- STEPHENSON, PAU, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2000.

ILUSTRACIJA ~ Patriotizam u zagrljaju nacionalizma. "Ne samo da Srbija ne prihvata odgovornost za zločine počinjene u ime srpskog naroda, nego politički tone u početak 90-ih i nacionalizam koji je tada bujao u zemlji", piše New York Times.

ILLUSTRATION ~ Patriotism in the embrace of nationalism. "Not only that Serbia does not accept responsibility for the crimes committed in the name of the Serbian people, but politically it sinks into the beginning of the 90's and the nationalism that flourished in the country at that time," writes the New York Times. (direktno, 28.11.2017.)